
Den folkliga åderlåtningssmannen i vårt land – en kvarleva från en över tusenårig historia

HINDRIK STRANDBERG

Inledning

Bland arkivaliskt material i vårt land har man påträffat några hopvikta, nötta pappersark med en bild av en skisserad människofigur, där man ser linjer från olika punkter på kroppen dragna till små handskrivna textrutor runt omkring. Dessa "kartor" har använts som instruktionsbok vid åderlåtning.

De åderlåtningssanvisningar som jag känner till är fem stycken från åren mellan 1831 och 1876, med texter nästan exakt kopierade av varandra. Den från 1876 är ett häfte med numrerade åderöppningspunkter.

Vi frågar oss följande: Vilka är de åderöppningspunkter som rekommenderades? Mot vilka olika krämpor eller sjukdomar rekommenderades de enskilda åderöppningspunkterna? Och var på kroppen fanns åderöppningspunkterna?

Det som man med åderlåtning har försökt att bota har oftast inskränkt sig till att bota symtom, d.v.s. olika former av värk, men någon gång även enskilda organ i kroppen, t.ex. mjälten, som det även talas om.

Materialet

Källmaterialet är fem handskrivna åderlåtningssanvisningar dels på svenska, dels på finska från åren 1831 (Matts Wiik), 1838 (P.E. Ericsson), 1840 (Johan F.H.), 1850 (Eljas Janson) (Bild 1 och 2) och 1876 (Won Hoorn) (1–4).

Innehållet i de enskilda anvisningarna är identiska med varandra. I ett par fall sägs det att dessa är skrivna av en professor von Hoorn i Piteå i Sverige.

Men även om de enskilda anvisningarna är intressanta, är det deras innehåll som är värt ett ingående studium. För det baserar sig på de dåtida "vetenskapliga" texter som har bevarats sedan antikens dagar genom medeltiden fram till mitten av 1600-talet, då man fortfarande påträffar noggranna åderlåtningssanvisningar i den medicinska litteraturen, till och med på svenska.

Medicinska auktorer och texter som har satt sina spår i anvisningarna:

- *Hippokrates, Om människans natur, De Hippokratiska skrifterna, slutet av 400-talet f.Kr.*
- *Paulos' von Aegina, Vom Aderlass, Kap. 40. Des besten Arztes. Sieben Bücher, 600-talet e.Kr.*
- *Avicenna, De Phlebotomia, Cap. LIX. Libri Canonis quinque, 1000-talet e.Kr.*
- *Harpestræng, Kap. 147. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogebøger, 1200-talet e.Kr.*
- *Läkebok 6. Läke- och örteböcker från Sveriges medeltid, s. 182–185, omkr. 1400-talet*
- *Månsson, A., Practica, Eller Een liten doch nyttigh Undervijsning Om Åderlåtandet, 1645 (5–11).*

Dessutom har här utnyttjats i tabellform uppställda åderlåtningssanvisningar sedan slutet av 1200-talet skrivna på latin, tyska och grekiska, som i vissa fall är illustrerade:

- *Codex Rhediger, latin, slutet av 1200-talet*
- *Florentiner Gaddianus, latin, slutet av 1200-talet*
- *Vaticanus, latin 2461, 1300-talet*
- *Tractatus vtilis et compendiosus, tyska, 1471*
- *Parcinus graecus 636, grekiska, 1600-talet (12)*

SKRIBENTEN

Hindrik Strandberg, fil.dr har varit intendent vid Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum. Han har forskat i medicinens historia och folkmedicin.

Som jämförelse har här även använts sedan medeltiden bevarade illustrerade åderlättningsanvisningar, som kallades ådroman. Det är en tecknad, i regel naken mansperson med angivna punkter på lämpliga ställen av kroppen, från vilka det löper linjer till en bokstav eller en siffra, men även till kortare texter i en textrut med åderlättningsinstruktioner.

Illustrerade åderlättningsanvisningar med texter på olika språk, men även utan texter, från slutet av 1200-talet fram till 1600-talet ingår i manuskripten vid en del europeiska universitetsbibliotek, men även vid British Museum (12).

Bakgrund

Utan att ingående beröra åderlätningens över tvåtusenåriga historia (13) kan det konstateras att behandlingsmetoden bygger på den antika humoralpatologiska läran. Där bygger idén om behandlingen på antagandet att sjukdom och ohälsa förorsakades av att det var speciellt det i kroppen fritt svallande blodet som man kallade ont eller mörkt, som borde avtappas bl.a. genom åderlätning för ett tillfrisknande.

Åderlätningen var en av de tre olika blodtappningsmetoder inom den ”vetenskapliga

medicinen” som överlevde fram till början av 1900-talet trots att den engelska läkaren William Harvey 1628 upptäckte kretsloppet, som visade att blodet inte svallade som en obestämd massa i människokroppen, utan strömmade runt i ett ständigt kretslopp (13). Åtminstone i teorin drog detta undan mattan för blodavtappningen – eller gjorde upptäckten det?

Åderöppningspunkterna på kroppen

Våra åderlättningsanvisningar från 1800-talet visar att åderöppningspunkterna på kroppen har varit koncentrerade till några olika ”större” områden, med en del ”mindre”, närmare specificerade områden inom dessa. Uppräkningen av punkterna följer samma mönster som redan omtalas i antika medicinska källor. Den med Jesus från Nasaret samtida medicinska skriftställaren Celsus, säger ”att man icke kan åderlåta var som helst, utan endast på tinningarna, armarna och vid fotknölna”. (14).

Enligt den medeltida indelningen av sjukdomarna, från huvudet mot fötterna (15) har åderöppningspunkterna på kroppen varit följande: På olika ställen av huvudet, i ansiktet och på halsen samt på armarna, speciellt i armvecken, samt på händerna och vid fingrarna. Man har också åderlåtit på benen, på knäna, i knävecken, på vaderna samt på fötterna med tårna och på hälarna. Ytterst sällan omtalas det att man har åderlåtit på själva bålen.

Benämningar

Inledningsvis bör vi se på de benämningar som sedan antiken använts vid åderlätning.

Det grekiska ordet φλεψ, blodåder härleds av φλεω = uppvälla, överflöda (16, 17). Metoden kallades för φλεβοτομew, åderlåta, ett begrepp som senare under medeltiden användes i den latiniserade formen *phlebotomia*, bl.a. av Avicenna (7).

Ett annat grekiskt begrepp har varit αρτηρια, slag- eller pulsåder, i allmänhet blodkärl, åder, (18) som under antiken hade fått sitt namn av att dessa i ett lik ansågs vara öppna och tomma, som om de innehöll luft, därav det grekiska ordet för luftstrupe eller luftkanal (19).

På latin talade man under antiken om *vena* som betyder åder, blodåder eftersom venerna i huvudsak transporterade blod (20, 21). Och

Bild 1. Den tecknade bilden med de dragna strecken från textrutorna till punkterna på de olika delarna av kroppen visar den vägledning ”åderbeskrefning” som åderlätaren Eljas Janson i Nagu använde i mitten av 1800-talet. Anders Fagerlunds hemarkiv, Nagu. (En kopia som författaren tackar för).

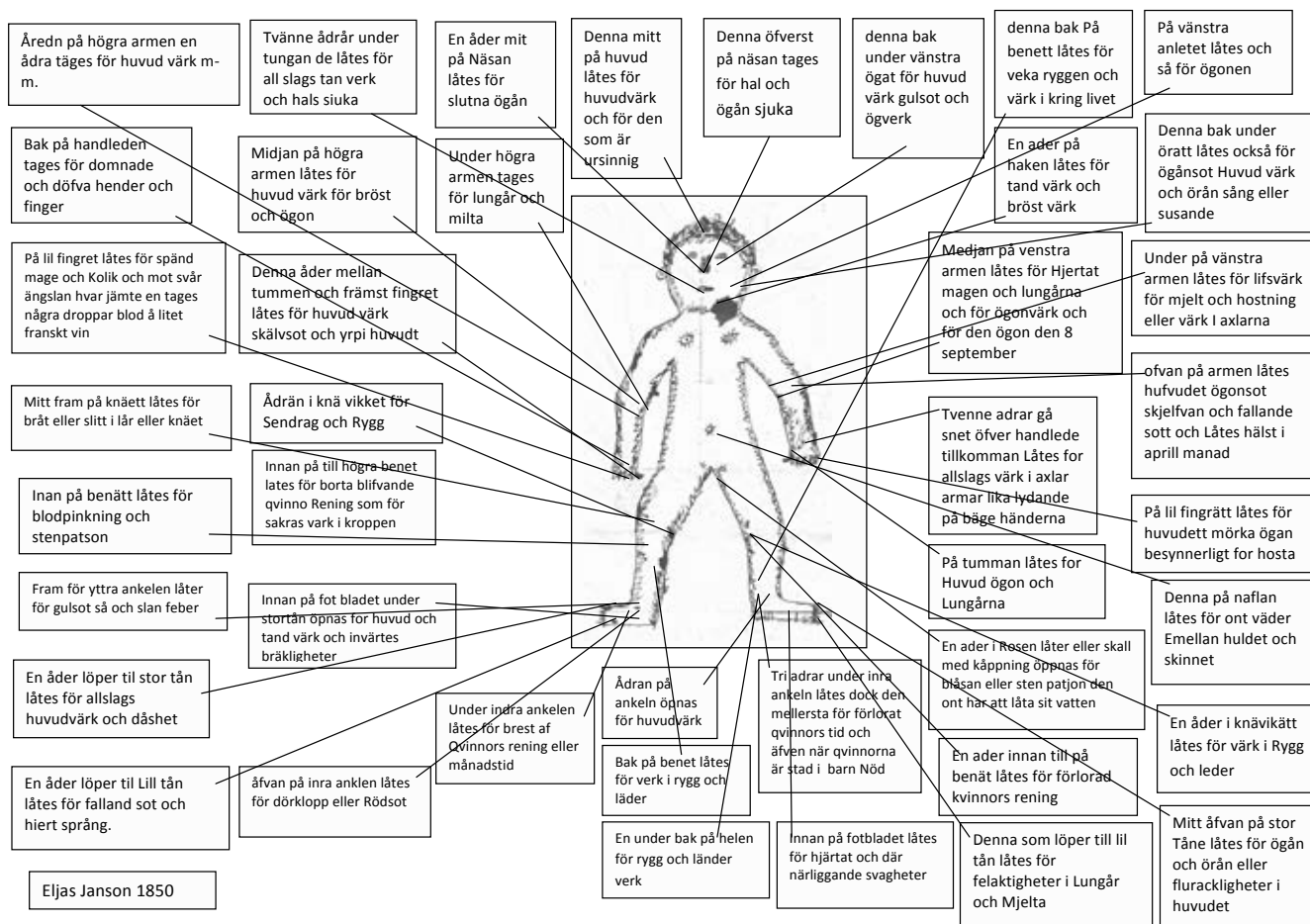

Bild 2. För att underlätta läsandet av den handskrivna texten på åderbeskrivningen från 1850 bifogas även en uttydd version.

åderlåtningen kallades för *venesectio* eller *scarificatio*.

Enligt nutida uppfattning är en artär ett blodkärl som leder blod från hjärtat ut i kroppen. Med undantag av lungartären och navelartären transporterar alla artärer ljusrött syresatt blod. Ven är en benämning på de blodkärl som för syrefattigt blod från kroppens perifer delar tillbaka till hjärtat samt på lungvenerna som för syresatt blod från lungorna till hjärtats vänstra förmak (19).

Om såväl venerna som artärerna har man länge använt benämningar dels efter den kroppsdel de betjänar, dels efter sitt utseende och dessa kombineras ofta med varandra (19). Detta framkommer tydligast av benämningarna i åderlåtningens anvisningarna sedan antiken genom medeltiden till den nya tiden, men i viss mån även av de folkliga anvisningarna från vårt land.

I beskrivningen av åderlåtning (*De Phlebotomia*) i den av Avicenna författade Canon som utkom på latin 1564 finns föl-

jande benämningar på specifika blodkärl: *Cephalica*, *Nigra*, *Basilica*, *Funis brachij*, *Scielem*, *Ascellaris* samt *Saphena* och *Medium* (7).

Enligt anvisningarna på latin "Om Flebotomia" eller "Flobotomia" från 1200- och 1300-talen har man i samband med blodkärlden talat om t.ex. *vene brachij*, *cephalice*, *Mediane* och *basilice* (12).

Detaljerade anvisningar ingår även i den danske Mäster Henrik Harpestrængs Örteböcker sedan början av 1200-talet. Här används inga benämningar på latin, utan ådrorna, *athræ*, som bör öppnas är noggrant beskrivna med angivande av var på kroppen dessa finns samt mot vad de bör öppnas. Som att "Thæn athræ thær innæn manz ænnæ liggær. hun skal latæs for howæth wærk," samt att "Annæn athræ liggær for næthæn howæth athræ. oc hetær hiartathræ. hun skal latæs for hiartæ wærk..." Harpestræng använde sig alltså av beskrivningar utan att använda latin (9).

I anvisningarna om åderlåtning från 1400-talet i de svenska läkeböckerna finns en noggrann beskrivning av läget på kroppen för de ådror som bör slås, t.ex. ”then adran som ligger wnder hakonä”. Men även en del benämningar på latin, som *sefalica* för huvudådran och medianen mitt uppe på armen, *vena circularis* i albwha kroghen förekommer, liksom även *wena epatica*, nederst på armen och *Salintella* på lillfingret (10).

En åderlättningsanvisning från 1471 kallad *Tractatus utilis et compendiosus* är ursprungligen skriven på latin. Anvisningen har bevarats i München och har översatts till tyska. Den har bokstäver som hänvisar till en bild i originalet med åderöppningspunkter på kroppen. Men även beskrivningarna upptar anvisningar om ådrorna och deras läge samt mot vilka åkommor respektive ådror bör öppnas. Även om den tyska översättningen beskriver ådrorna väl, har man i enstaka fall bevarat benämningarna på latin, sådana som *Cephalica*, huvudådrorna på båda armarna mot huvud-, skulder- och ryggvärk och *Medianen*, ådern under den främre eller i mitten av vardera armen med ursprung i lungorna eller som man säger i hjärtat och som är bra att slå mot tryck på hjärtat, bröstet, lungorna och levern. Dessutom nämns *Epatica*, leverådern på vardera armen mot levern, lungorna, bröstet och mjälten (12).

Läkaren Arwid Månsson utgav 1645 sin ”Undervisning Om Åderlåtande” efter latinska och tyska böcker med detaljerade anvisningar om olika sjukdomar eller åkommor och de ådror som var lämpliga att åderlåta. Anvisningarna är skrivna på svenska med ett fåtal benämningar på latin sådana som *Cephalica* för huvudådern, *Basilica* för leverådern i armbågen, *Salvatella* på handen och *Medianen* på den högra armen i armbågskröken. Beskrivningen visar att man inte helt hade övergivit benämningarna på latin, något som verkar ha satt sina spår i de på 1800-talet kopierade handskrivna åderlättningsanvisningarna (11).

Om benämningarna i de i vårt land från 1800-talet bevarade anvisningarna kan vi säga att såväl ådrorna som åderöppningspunkternas läge i regel är noggrant beskrivna.

I enstaka fall påträffar man även gamla benämningar på latin som *medianen*, *medjan* på armarna och *salwatella* på lillfingret i de äldsta anvisningarna från 1831. De saknas dock i de numrerade anvisningarna från 1876 (1–4).

Redskapen och utövandet av metoden

Det viktigaste redskap som man åderlätit med sedan antiken har varit en lansett eller en kniv med vars spets man hackade eller stack ett litet snitt i den åder man önskade öppna. Lansetten har sedermera varierat i utseende, men viktigast har varit att den haft en vass spets. Senare under 1700-talet utvecklades den mekaniska ådersnäpparen, med vilken man med ett enda knäpp öppnade en åder.

Till ”redskapen” hörde även stasen, som bands kring överarmen för att få en blodåder att svälla och bli tillgänglig, då man öppnade i armvecket – det mest använda stället där en åder öppnades.

Ett nödvändigt redskap var även blodfatet, där åderlätet blod samlades upp.

Någon åderlätare kunde även ha ett exemplar av illustrerade anvisningar som vägledning.

Att döma av medeltida bilder har åderlåtningen utförts på samma sätt fram till det att användningen upphörde. Personen satt med den ena handen utsträckt och höll fast i en käpp samt höll i blodfatet med den andra handen och åderlätaren hackade i en tillgänglig åder i armvecket (Bild 3). Åderlåtning på andra delar av kroppen finns tyvärr inte avbildade.

Åderöppningspunkter och åkommor sedan antiken

För att få en uppfattning om de ställen på kroppen som man under tidernas lopp har åderlätit och mot vilka åkommor, bör vi undersöka dels läkeböckerna sedan antiken och medeltiden, dels våra åderöppningsanvisningar från 1800-talet. Man kan då fråga sig, om åderöppningspunkterna och åkommorna har förändrats med tiden?

Huvudet

Enligt mönstret från huvudet ned mot fötterna inleder vi med åderlåtning på olika delar av huvudet.

På 600-talet rekommenderade Paulus från Egina blodtappning på pannan mot huvudvärk (6).

Avicenna ansåg på 1000-talet i sin *Canon* att man bör åderlåta venerna i pannan mot tungsinthet i bakhuvudet och långvarig huvudvärk samt att artärerna invid öronen bör

öppnas mot ögoninflammation, svagsynthet och långvarig huvudvärk (7, 8)

På 1200-talet säger Harpestræng att ådran i pannan bör låtas mot huvudvärk och om man förlorar vettet, liksom ådran i tinningen mot flytande (?) i ögonen (9).

I *Codex Rhed.* från slutet av 1200-talet sägs det att åderlåtning i huvudet gagnar bl.a. migrän, smärtor i nacken, men även sömnsjuka, värk i huvudet och förmörkade ögon.

Och i *Vaticanus latinus* från 1300-talet heter det att öppnandet av vener framtill på huvudet gagnar bl.a. tyngd i kroppen, svindel och ådran på pannan huvudvärk, migrän och förmörkade ögon (12).

Enligt de svenska läkeböckerna från 1400-talet öppnas två ådror på tinningarna mot öronsusning och flytande ögon och mot öron- och ögonvärk samt bitter huvudvärk, och ådran i pannan bör låtas mot huvudvärk framtill och yrsel, ögonvärk och för att spe-
talskan ej ska öka (10).

Enligt *Tractatus utilis et compendiosus* från 1471 är det bra att slå en åder i mitten av pannan mot bl.a. smärtor i huvudet, raseri och dåraktighet samt på båda sidorna om tinningarna mot smärta i huvud och öronen och fluss från ögonen (12).

I sin "Undervisning om åderlåtande" från 1645 säger Månsson att man ska upplåta mellan ådran i ännu mot värk bak i huvudet samt för ögonens svagheter och en sjuk hjärna (11).

I de handskrivna illustrerade anvisningarna från 1800-talet i vårt land talas det entydigt om att ådern i mitten av hjässan slås mot huvudvärk och ursinnighet (1-4).

Invid öronen

Redan Paulus från Egina säger att man skär i ådern bakom öronen vid huvudvärk (6).

Även Avicenna talar om att venerna bakom öronen bör öppnas vid kroniska ögonsjukdomar och vid huvudvärk (7, 8)

Anvisningarna dels från 1200-talet, dels från slutet av 1200-talet rekommenderar att slå ådrorna under öronen mot blåsor, utslag och skabb i huvudet (12).

De svenska läkeböckerna talar om att ådrorna i de båda öronhålorna på vardera sidan hjälper mot öronvärk, susande öron, flytande ögon och dövhet, liksom att de två ådrorna på båda sidorna om halsen näst intill öronen hjälper mot hjärtvärk, för minskandet av drömmar samt mot ögonsot och dövhet (10).

Bild 3. Åderlättningsbilden är från 1544 och visar en kvinna som åderläts på armen. Den ger vid handen att metoden utfördes på samma sätt som man ser den avbildad vid tiden för åderlätningens upphörande i början av 1900-talet hos oss. Enligt Ryff 1544, Nationalbiblioteket.

I *Tractatus utilis...* sägs det att det är bra att åderslå vid krökningen av örat mot darning i huvudet, om ens öron är dova (?) och om man inte hör (12).

Månsson säger att man må låta någon åder i örat mot huvudvärk samt om det piper och susar i öronen och om man inte hör (11).

De inhemska anvisningarna rekommenderar likaså åderlåtning under örat mot susande öron, ögonsot och huvudvärk (1-4).

Tungan

En åderöppningspunkt som i dag är en aning främmande är under tungan, men den omtalas redan på medeltiden.

Avicenna säger att venerna under tungan åderläts vid angina och tonsillar bulnad och i fall av tyngd i tungan på grund av sammanhopning (7, 8).

Harpestræng upplyser att ådern under tungan ska låtas mot tandvärk och kvav inuti huvudet (9).

I *Codex Rhed.* heter det att åderlåtning under tungan gagnar svullnad eller varansamling på strupen och klarlägger synen samt gagnar smärtor på strupen (12).

De svenska läkeböckerna säger att de två ådrorna under tungan bör låtas mot tandvärk, muninflammation, halsböld och värk i huvudet och ögonen, heshet, munsot och blemmor i ansiktet (10).

Enligt *Tractatus utilis...* bör de två ådrorna undertill på tungan åderlåtas för smärta i tanden och tandköttet, svulst på halsen,

strupen och svalget samt för smärtor i munnen (12).

Månsson säger att mot tandvärk som kommer av blod och om man är svullen i halsen och tungrötterna bör ådran under tungan upplåtas, liksom mot blemmor och bölder på tungan (11).

Åderlättningsanvisningarna hos oss säger enstämmigt att tvenne ådror under tungan bör låtas mot huvudet, samt mot tand- och bröstvärk och sjuk hals (1-4).

Armarna och armvecken

De flitigast öppnade ådrorna var de som löper utmed armarna, speciellt de som framträder i armvecken, och som har varit lätta att åderlåta.

Avicenna rekommenderar åderlätning av venerna i de övre extremiteterna, sådana som *Cephalica*, *Medianen*, *Basilica* och *Funis Brachij*. Han säger vidare att man via huvudådran *Cephalica* avtappar från nacken, halsen och från delar som ligger ovanom denna, men mycket litet från delar belägna nedan och ingenting från levern och underlivet (mjältsjuk) eller från de nedre lemmarna. Via kungsvenen *Basilica* avtappar man blod från buken och från delar där nedan. Via *Medianen* avtappar man blod från mellanliggande trakter mellan de som avtappas via *Cephalica* och *Basilica* samt via *Funis Brachij* från samma delar som *Cephalica* (7, 8).

Harpestræng säger om ådrorna i armen att de ligger överst och kallas för huvudådran och bör låtas mot huvudvärk och sjukdom inuti huvudet. En annan ådra som finns i närheten av huvudådran är hjärtådran och den bör låtas mot värk i hjärtat och sjukdom i lungorna och annat (9).

I *Florentiner Gaddianus* från slutet av 1200-talet sägs det att åderlätning av *Cephalica* gagnar värk i huvudet, ögonen, öronen, strupen samt på tungan, och att åderlätning av den gemensamma ådern gagnar huvudvärk, värk i magen och i revbenen (12).

De svenska läkeböckerna talar om två ådror på armen, *sefalica*, huvudådrorna som bör låtas mot värk i armarna och axlarna, nackstyvhet samt mot dövhet, öronsot och frossa. Vidare i mitten av armen ligger medianen som, om den åderlåts, hjälper mot värk kring hjärtat samt mot äckel och ögonsot. *Vena circularis* i armbågs-kroken på båda armarna låts för att hjälpa mot bröstvärk, trång andning, armvärk och

huvudvärk, fallande sot liksom även lung-sot. Dessutom är *Vena epatica* nederst på armen bra att låta mot värk i sidan, värk i hjärtat och tarmarna, mot onda armhål-or och frossa, och den hjälper även mot sjuk mjälte och mage (10).

I *Tractatus utilis*... sägs det att i den första ådern *Cephalica*, huvudådern på bägge armarna är det bra att slå mot fluss från ögonen och tryck på öronen, tungan och munnen samt mot svullnader på halsen och strupen och mot svallande sjukdom. Den mellersta ådern på bägge armarna, *Medianen*, med ursprung i lungorna d.v.s. från hjärtat är bra att slå mot tryck på hjärtat, bröstet, lungorna och levern, på sidorna av revbenen, magen och hela kroppen liksom även vid flåsande, hosta, hudrodnad samt vid feber p.g.a. överflödigt blod. På varje arm finns även *Epatica*, leverådern, som är bra att slå mot angrepp på levern, lungorna, bröstet samt mot näsblod, darrande hand liksom även mot magen, ryggen och skuldrorna samt mot styng i sidan och mot feber och kramp. Slutligen är ådrorna bakom på armbågen bra att åderlåta mot tryck, sjukdom och smärta i hjärtat, lungorna och bröstet liksom även att de är bra att åderlåta om man inte kan andas väl. Men det är även bra att åderlåta här mot lungsot, kolik, kramp samt mot rödsot och smärtor i armen och i sidan av revbenen (12).

Om åderlätningen på armarna säger Månsson att huvudådran *Cephalica* eller *Humera-ria* ska upplåtas mot huvudvärk förorsakad av blod, kliande och stickande ögon samt mot susande och klingande öron och bölder i halsen. Däremot bör leverådern i armbågen upplåtas mot snuva, flytning i huvudet och om någon spottar blod samt mot hosta som kommer av hjärtat liksom även mot hosta ifrån lungorna. Leverådern på armbågen på den högra armen upplåts om levern är sjuk p.g.a. hetta, om man har rött vatten och om det bränner samt om man har ont i den högra sidan och ingen lukt till mat. Liksom även om levern är förstoppad, om man kvävs och har ont i ryggen ska man upplåta leverådern samt om levern är svullen och mot vattusot. Leverådern bör även upplåtas mot gulсот, njursjukdom och om någon pissar blod samt mot skabb, klåda och mot den heta frossan (kallesjukan) samt mot den tredje dagens frossa och om livmodern är svullen. Däremot bör man upplåta medianen om någon är trångbröstad eller lider av fjärde-dagsfrossa samt mot pest då böllden sitter i armhålan (11).

I de inhemska anvisningarna sägs det att ådern ovanpå armbågen och underarmen bör öppnas mot huvudvärk och värk samt att ådern under armen är bra mot huvudet, mjälten och lungorna. Och medianen på högra armen är bra mot ögonen, bröstet och mot huvudvärk medan medianen på vänstra armen bör öppnas mot hjärt- och magvärk samt mot lungorna och ögonvärk. Dessutom låtes ådern under armen mot huvudet, ögonsjuka, frossa och fallande sot (1–4).

Händerna och fingrarna

Avicenna som skiljer på höger och vänster, säger att venen på höger hand mellan det mellersta fingret och ringfingret används för levern medan venen på vänster hand mot störningar i mjälten, samt att venen mellan tummen och pekfingret på höger hand är nyttig vid kroniska leversmärter och vid störningar i mellangärdet (7, 8).

Harpestræng konstaterar att den ådra som ligger vid lillfingret bör låtas mot mjältsjukdom, helst innan första veckan i november (9).

I de svenska läkeböckerna talas det om *Salintella* på lillfingret som hjälper mot feber och som det är bra att låta mot frossa, och den tar en del av alla ådror i människokroppen och hjälper mot vattusot (10).

Enligt *Florentiner Gaddianus* gagnar åderlåtning mellan ringfingret och lillfingret på höger hand levern, medan ådran mellan tummen och pekfingret på såväl höger som vänster hand gagnar huvudet och ögonen. Likaså sägs det att åderlåtning av en ven vid lillfingret på vänster handen gagnar mjältsjukan.

I *Tractatus vtillis...* sägs det att det är bra att åderlåta de två ådror som finns mellan tummen och pekfingret på bägge händerna mot smärta och tryck i huvudet, svindel, gråt, fluss och dunkelhet i ögonen liksom även mot svullnad i halsen samt all slags feber, speciellt fjärdedagsfeber. Ådrorna mellan lillfingret och det onämbara fingret på båda händerna är bra att slå t.ex. mot gulsot, tryck på mjälten och lungorna, speciellt fjärdedagsfeber och bröstsjukdom (12).

Om användningen av ådrorna på händerna säger Månsson att huvudådran vid tummen bör låtas mot svindel i huvudet som löper kring ögonen liksom att upplåta huvudådran på högra handen mot näsblod från den högra näsborren. Mjältådran på den vänstra handen invid lillfingret bör upplåtas mot näsblod från den vänstra näsborren. *Salvatellan* på den

högra handen bör låtas mot äckel mot mat och huvudådran på tummen mot dräglande. *Salvatellan* på vänster handen bör låtas invid lillfingret mot sjuk och förstoppad mjälte samt *Salvatellan* på höger hand mot blodsot (11).

I de inhemska anvisningarna rekommenderas det att öppna bak på handleden mot domnade händer och fingrar samt två ådror snett över handleden mot värk i axlar och armar. Och vidare att öppna på tummen mot huvudet, ögonen och lungorna. Därtill är det bra att öppna ådern mellan tummen och pekfingret mot huvudet, yrsel i huvudet, skälvsot eller frossa. *Salvatellan* på lillfingret bör öppnas mot huvudet men även mot dunkla eller svarta ögon, tungan, strupen, hosta och skälvningar samt mot spänd mage och kolik (1–4).

Benen och knäna

Hippokrates säger i sin skrift "Om människans natur" från slutet av 400-talet f.Kr. att man bör öppna ådern vid knävecket på ytersidan mot smärter i ryggen och höften och ådern på insidan av knävecket mot smärter i länderna och testiklarna (5).

Paulus från Egina talar om att öppna vid knävecket mot njurlidanden (6).

Avicenna rekommenderar att öppna venen i knävecket bakom böjningen av knäet för att få menstruationsflödet att avgå samt mot värk i vävnaderna och anus (7, 8).

Harpestræng säger att ådern i låret bör låtas mot värk i låret och i skenbenet samt värk i de lemmar med vilka barn föds eller avlas. Att låta ådran invid knäet hjälper mot sjukdom i vadbenet samt mot sjukdom i njurarna och lemman med vilken barn avlas (9).

Enligt *Florentiner Gaddianus...* bör man öppna ådrorna på benet under knäet mot smärter i njurarna, urinblåsan, revbenen, länderna och genitalierna samt kvarhållandet av menstruationen (12).

I de svenska läkeböckerna sägs det att den stora ådran på insidan av knäet kan låtas mot svullna ben och värk i ljumsken liksom mot stenar och sand i blåsan, mot rygg- och ländvärk, för kvinnan som lider av mycken blodgång samt mot kramp och podager. De två ådrorna vid båda knävecken låtes mot rygg- och ländvärk samt mot huvudvärk och ögon och mot fallande sot. Vidare sägs det att ådran inuti benet hjälper mot sand i blåsan, om man inte kan låta sitt vatten liksom för kvinnor som icke är väl renade efter förlossningen och mot hemlig menstruation (10).

Enligt *Tractatus utilis...* är det bra att åderlåta under skänkelns på vartdera benet mot vattusot, plågor i skänkelns, benen och fötterna liksom även mot dimma för ögonen och podager samt svullnad hos kvinnan som inte kan ha sin rätta tid. Och ådern under knäet låtes mot tryck på länderna och besvär i vaderna och i benen liksom även mot vattusot och svullnad i kroppen (12).

I de inhemska anvisningarna sägs det att man bör åderlåta innantill på benet mot kvinnornas förlorade rening samt mot blodpinkning och stenpassion. En åder mitt på knäet låtes mot benbrott och sönderslitande sår (slitt) i lären eller knäna. En åder i knävecket samt bak på benet är bra att öppna mot sendrag samt mot rygg-, länd- och lårvärk (1–4).

Fötterna

Enligt Hippokrates bör ådern vid den yttre fotknölen öppnas mot smärtor i ryggen och höften samt en åder vid den inre fotknölen mot smärtor i länderna och testiklarna (5).

Paulus från Egina rekommenderar att skära i den över den inre fotknölen liggande ådern mot ischias och livmoderlidanden (6).

Avicenna råder att öppna höftvenen i trakterna av fotknölen mot höftvärk, gikt i fötterna och stortån samt mot ådersvulst och elephantiasis samt att öppna *Vena saphena* över den inre fotknölen för att avtappa blod från organ nedanför levern; och venen över den inre tån användes mot höftvärk och sjukdom i livmodern (7, 8).

Harpestræng säger att det är värt att låta ådran under hälen som bl.a. duger mot sjuka fötter och att ådern på stortån är bra mot sjuka testiklar (9).

De svenska läkeböckerna talar om de två ådrorna *salintella* på lilltån på bägge benen som hjälper mot värk i fotbladen och knäna samt mot vattusot och gikt överallt i kroppen. Vidare upplyser de att åderlåtning av de två ådrorna utanpå bägge sidorna av anklarna duger för starka ben och värk i lårbenen och i länderna för kramp och frossa (10).

I *Tractatus utilis...* sägs det att ådern på insidan av ankeln, Rosenådern, är bra att åderlåta om kvinnorna inte kan föda efter att ha renats samt om de ej får sin menstruation, men även mot stenar och grus i blåsan samt urinstämna och podager. Det sägs också att ådern på yttre sidan av ankeln på bägge fötterna är bra mot gulsot, svullna könsorgan, kopper och urinstämna, gikt

i blygden, ryggen och lemmarna samt mot tryck i länder, fötter och njurar. Ådern på stortårna bör låtas mot bl.a. smittkopper, ögonbesvär, skorv och skabb på benen och kroppen samt menstruationsbesvär. Och ådrorna på lilltårna låtes mot bl.a. smärtor i länderna, skänklarna och bröstet samt mot hosta, och besvär i njurarna samt gikt i benen och andra lemmar (12).

Enligt Månsson bör man upplåta en åder under ankeln på foten mot uppsvälld mage samt mot bölder och värk i baklemmen liksom även mot värk i länderna, men även en åder under ankeln om kvinnan inte har menstruation samt mot pest. Och vidare att man bör låta en åder på stortån mot ländvärk samt att man bör öppna en åder på lilltån mot fallande sot och om någon har värk i lären eller knäna (11).

Enligt anvisningarna hos oss öppnar man invid den yttre ankeln på foten mot gulsot och slamfeber, d.v.s. fältfeber. Man låter vid den inre ankeln mot huvudvärk samt mot bristen på kvinnornas rening eller månads-tid, och om de förlorat sin fruktsamhet samt mot rödsot. Ådern i korset ovanpå stortån låtes mot lår-, mag- och kolikvärk liksom även mot huvudvärk samt mot ögon- och öronsjukdom. Slutligen har vi ådern som löper till lilltån och som bör låtas mot fallande sot och mot hjärtkrämpor samt felaktigheter i lungorna och mjälten och mot värk i männens hemliga redskap (1–4).

Sammandrag

Utredningen av användningen av behandlingsmetoden genom tiderna uppvisar en verkligt bred skala av olika sjukdomar och åkommor mot vilka åderlåtning ansågs ha varit nyttig. Och all den under århundradens lopp traderade erfarenhet som har ingått i olika manuskript och läkeböcker tycks även ha satt sina spår i de bevarade inhemska åderöppningsanvisningarna.

Även om de hos oss bevarade anvisningarna är nötta och slitna, kan man inte säga i vilken utsträckning de använts och efterlevts.

Det som man däremot kan konstatera är att uppgifterna om de med hjälp av åderlåtning behandlade sjukdomarna i det bevarade arkivaliska materialet uppvisar en enligt mitt förmenande tydlig påverkan av innehållet i dessa åderöppningsanvisningar.

hstrandberg39@hotmail.com

Referenser

1. Sippola, W:M. Kun paha on tullut lihan ja nahan väliin. (Matts Wiik 1831, Johan F.H. 1840). Suomen Kuvalehti 1931;2132–33.
2. Peldán, Kerettu. Suomen farmasian historia. (v. Horn, P.E. Ericsson 1838, Apoteksmuseet i Åbo). Helsinki 1967;672.
3. Åderbeskrefning 1850. Eljas Janson är retta egaren till dena Åderbeskrefning. Anders Fagerlunds hemarkiv, Nagu. (Kopia förf.).
4. Won Hoorn. Suomen avas ohieita Joita on kirjoittannut Proffessori ja Tohtori Won Hoorn, Piteon kaupunkisa Ruotsin maalla. Suomen Wuona 1876. Medicinhistoriska arkivet, Helsingfors universitetsmuseum, Arpeanum.
5. Löwegren, M.K. De Hippokratiska skrifterna i svensk öfversättning. Förra delen. C.W.K. Gleerups förlag. Lund 1902;560.
6. Paulos' von Aegina, Des Besten Arztes Sieben Bücher. Uebersetzt und mit Erläuterungen versehen von I. Berendes. Leiden 1914; 502–507.
7. AVICENNAE PRINCIPIS, ET PHILOSOPHI SAPIENTIS-SIMI. Libri in re medica omnes, qui hactenus ad nos peruenere. ID EST Libri Canonis quinque. De viribus Cordis. De remouendis nocuentis in regimine sanitatis. De sirupo acetoso. Et Cantica. OMNIA Nouissimè post aliorum omnium operam à Ioanne Paulo Montigo Hydruntino, & Ioanne Costæo Laudensi recognita. CVM PRIVILEGIIS. Venetiis, Apud Vincentium Valgrisium. MDLXIII. Venedig 1564;209–214.
8. Gruner, O. Cameron. A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna. Incorporating a translation of the First Book. Luzac & Co. London. 1930;501–505.
9. Harpestræng, [Henrik]. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogebøger. Udgivne for Universitets-jubilæets danske Samfund ved Marius Kristensen. København. 1908–1920;93–96.
10. Klemming, G. E. Låke- och örte-böcker från Sveriges medeltid utgifna af G. E. Klemming. Samling utg. af Svenska Fornskrifts-sällskapet 26. Stockholm 1883–1886;182–185.
11. Månsson, Arwid, Practica, Eller Een liten doch nyttigh Underwijsning/ Om Åderlåtande/hwilka ådror man för åtskillige Siukdomar uplåta kan/ Begynnandes på Hufwudet/ och sedan nedher til Fötterna... Stockholm 1645;1–3, 6, 9–13, 15–19, 22–26, 30, 34–35.
12. Sudhoff, Karl. Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter. Graphische und textliche Untersuchungen in mittelalterlichen Handschriften. I. Verlag von Johann Ambrosius Barth. Leipzig 1914;144–146, 155–167, 171–175, 186–188.
13. Fähræus, Robin. Ur åderlåtningens historia. Nordisk medicinsk tidskrift. Nr:r 9. Den 2 mars 1935. Bd 9. Helsingfors 1935;321–329.
14. Celsus, A. Cornelius. Åtta böcker om läkekonsten. Öfversättning jämte noter och upplysande bilagor af M. V. Odenius. C. W. K. Gleerups förlag. Lund 1906;102.
15. Bynum, W.F. Nosology. Companion Encyclopedia of the History of Medicine. Volume 1. Reprinted. Edited by W.F. Bynum & Roy Porter. Routledge. London & New York. Cornwall 1994;338.
16. Passow, Franz. Grekiskt och svenskt lexicon. Första delen. A-K. Öfversättning af G.W. Gumaelius. Örebro 1841;143.
17. Frisk, Hjalmar. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Band II: ΚQ–Ω. Heidelberg. 1970;1025.
18. Frisk, Hjalmar. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Band I: A–Ko. Heidelberg. 1960;155.
19. Lindskog, Bengt I. [m. flera]. Medicinsk terminologi. Nordiska Bokhandels förlag. Uppsala 1997;61, 580.
20. Walde, A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3., neubearbeitete Auflage von J.B. Hofmann. Zweiter Band M–Z. Heidelberg 1954;746.
21. Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien. Fjärde bandet. Betacka–blystra. C.W.K. Gleerups förlag. Lund 1916; B 3360.
22. Ryff, Gualtherum. Spiegel und Regiment der Gesundheit... Franckfort M.D.XLIII; 122 v.

Summary

The popular blood-letting man – survival of a millenarian tradition

Among our archival records have emerged some pictures of a popular “blood-letting man” from the 19th century. They show a man with spots on the human body indicated for bleeding, with the same points for bleeding as treatment for the same diseases that one finds in manuscripts from antique and medieval times up until the 19th century. By the “blood-letting man,” the antique and medieval tradition has survived until the beginning of the 20th century, when blood-letting in our country ceased.